

УДК 631.145(477):631.115.8

Калачевська Л.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту ЗЕД та євроінтеграції,
Сумський національний аграрний університет

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ У КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

В статті охарактеризовано значення кооперативного руху в економіці ринкового типу. Проаналізовано специфіку утворення кооперативних структур в аграрному секторі економіки, вигоди для товаровиробників та сільських територій від їх формування. Досліджено кількість підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність в Україні. Встановлено частку кооперативів у загальній структурі товаровиробників. За допомогою аналізу основних показників діяльності сільськогосподарських підприємств визначено ефективність діяльності кооперативів. Доведено, що актуальним для вітчизняних умов господарювання є залучення іноземного досвіду з створення кооперативів для підвищення ефективності господарської діяльності товаровиробників та залучення інновацій на сільські території.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація, сільські території, інновації, ефективність.

СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ КООПЕРАЦИЯ В КОНТЕКСТЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В УКРАИНЕ

Калачевская Л.И.

В статье охарактеризовано значение кооперативного движения для экономики рыночного типа. Проанализирована специфика образования кооперативных структур в аграрном секторе экономики, выгоды для товаропроизводителей и сельских территорий от их формирования. Исследовано количество предприятий, которые осуществляли сельскохозяйственную деятельность в Украине. Установлено долю кооперативов в общей структуре товаропроизводителей. С помощью анализа основных показателей деятельности сельскохозяйственных предприятий определена эффективность деятельности кооперативов. Доказано, что актуально для отечественных условий хозяйствования является привлечение иностранного опыта по созданию кооперативов для повышения эффективности хозяйственной деятельности товаропроизводителей и привлечения инноваций на сельские территории.

Ключевые слова: сельскохозяйственная кооперация, сельские территории, инновации, эффективность.

AGRICULTURAL COOPERATION IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL TERRITORIES IN UKRAINE

Kalachevska L.

In the article we characterize the importance of the cooperative movement in the economy of market type. We analyzed the specifics of the formation of cooperative structures in the agrarian sector of the economy, the benefits for commodity producers and rural areas from their formation. We have investigated the number of enterprises engaged in agricultural activities in Ukraine. The share of cooperatives in the general structure of commodity producers has been established. Using the analysis of the main indicators of agricultural enterprises, the effectiveness of the activity of cooperatives is determined. We have proved that the domestic conditions of business are relevant to attracting foreign experience in creating cooperatives to increase the efficiency of commodity producers economic activity and attracting innovations to rural areas.

Keywords: agricultural cooperation, rural territories, innovations, efficiency.

Постановка проблеми. В умовах сучасних глобальних викликів одним з необхідних кроків для вирішення наявних економічних і соціальних проблем та досягнення продовольчої безпеки є підтримка та інвестування дрібних товаровиробників, їх об'єднання в кооперативи. Як показує світовий досвід кооперативи сприяють забезпеченню продовольчої безпеки, допомагаючи дрібним фермерам пристосуватися до умов ринку, отримати доступ до сучасних інноваційних розробок. Це дозволяє їм збільшити виробництво продуктів харчування, продавати свої товари у інші країни та створювати робочі місця, підвищувати продовольчу безпеку на регіональному та глобальному рівні.

Дрібні сільськогосподарські товаровиробники та фермери стикаються з труднощами доступу до високоякісних інноваційних розробок. Хоча ціни продажу сільськогосподарських культур постійно зростають, дрібні товаровиробники не можуть в повній мірі скористатися позитивною кон'юнктурою ринку. Доступ до кредитів для придбання матеріально-технічного забезпечення для дрібних товаровиробників також наразі є проблемним. Багато виробників стикаються з іншими перешкодами, такими як відсутність транспорту щоб вивести свою продукцію на місцеві ринки або відсутність належної інфраструктура в сільській місцевості. З усіх цих причин підвищення цін на міжнародних

ринках не завжди призводить до кращого доходу та добробуту для дрібних виробників в країнах, що розвиваються. Вищезазначене підкреслює необхідність розширення можливостей та підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів з метою залучення інновацій на сільській території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах господарювання питання сільськогосподарської кооперації у контексті інноваційного розвитку сільських територій в Україні набувають актуальності. Дані питання потребують всестороннього дослідження та розробки практичних рекомендацій, що і відображено у багатьох публікаціях. Так, П. Ю. Балабан досліджував національний кооперативний рух в економіці ринкового типу [1]. Ф. В. Горбонос вивчав реструктуризацію економічного простору сільської територіальної одиниці як підґрунтя розвитку кооперації [3]. К. Я. Кучерява досліджувала державний вплив на розвиток процесів кооперації в агропромисловому комплексі на сучасному етапі. Н. К. Болгарова аналізувала історичний досвід та сучасні аспекти розвитку кооперації в АПК [2]. Н. В. Рунчева досліджувала розвиток сільськогосподарського кооперативного руху в регіонах України. О. Д. Радченко окреслював напрями державної підтримки сільськогосподарської обслуговуючої кооперації. М. Й. Малік досліджував формування та розвиток кооперативних відносин в аграрній сфері економіки України [8]. К. Я. Кучерява окреслювала концептуальні підходи до здійснення державного впливу на розвиток кооперативного руху в аграрному секторі: досвід країн Європи [6–7]. Т. В. Мірзоева досліджувала агрохолдинги та кооперативи України в умовах сьогодення. Т. С. Ожелевська окреслює місце кооперативного руху у соціально-економічному розвитку сільських територій. В. Зіновчук досліджує організаційні основи сільськогосподарського кооперативу [5]. Ю. Ушкаренко вивчав сільськогосподарську кооперацію в еволюційному вимірі [10]. Питання розвитку сільськогосподарських кооперативів та можливості залучення ними інноваційних розробок знайшли своє відображення у програмах Міністерства аграрної політики та продовольства України, галузевих стратегіях розвитку, програмах розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2013–2020 роки, Законі Про державний бюджет України, Єдиній комплексній стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки. Водночас, враховуючи сучасні глобалізаційні виклики та специфіку проведення сучасних аграрних реформ, питання пов'язані із сільськогосподарською кооперацією у контексті інноваційного розвитку сільських територій в Україні потребують подальших досліджень, зокрема в умовах децентралізації.

Мета статті полягає в дослідженні напрямів сільськогосподарської кооперації у контексті інноваційного розвитку сільських територій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кооперативна форма організації бізнесу почалася під час промислової революції у розвинених країнах. Кооперативи були корисними для просування інтересів дрібних товаровиробників. Фермери, робітники та споживачі дійшли висновку, що вони могли б працювати більш ефективно колективно, ніж індивідуально. Відповідно вони почали об'єднуватися.

У сучасних умовах господарювання кооператив – приватна організація бізнесу, яка належить і контролюється людьми, які використовують свою продукцію, товари чи послуги. Незважаючи на те, що кооперативи різняться залежно від типу та кількості учасників, всі вони сформовані для задоволення конкретних цілей членів і структуровані таким чином, щоб адаптувалися до змінених потреб членів. Кооперативи формуються особами, координуючими між собою (горизонтальна координація) для досягнення вертикальної інтеграції у своїй господарській діяльності [5]. За рахунок їх створення вдається збалансувати пропорції між дрібними та великими товаровиробниками, сприяти випишенню економічних, екологічних та соціальних проблем сільських територій.

Щодо видів кооперативів, то їх можна класифікувати за їхньою метою. Наприклад, члени продуктових кооперативів закуповують продукти харчування з їх кооперативів, а члени робочих кооперативів забезпечують свою працю своїм кооперативам. Іноді члени надають кооперативу товари та послуги, а також закуповують товари або послуги. Сільськогосподарські кооперативи допомагають виробникам забезпечувати доступ до ринків збуту та постачання, досягти економії на масштабі та отримати ринкову силу шляхом спільного маркетингу, формування експортних партій продукції, обробки і придбання запасів та послуг.

Кооператив широко визначається як підприємство, що належить і підконтрольне людям, які користуються своїми послугами, і чий результат діяльності одержують за справедливо розподіляються на основі рівномірного розподілу. Незважаючи на те, що ця організаційна структура не обмежується сільським господарством, фермери в розвинених країнах з 19 століття ефективно використовували свої ресурси для спільних цілей, як для придбання ресурсів та послуг, так і для маркетингу або обробки їх продукцію. Протягом останніх десятиліть ця модель також була успішно прийнята в ряді країн, що розвиваються, хоча вона не процвітала в усіх країнах за різними причинами.

За даними Державної служби статистики України, станом на 2017 р. в державі зареєстровано 1023 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та 992 сільськогосподарських виробничих кооперативів [9]. Але реально функціонує не більше половини, інші ж існують лише на папері. У загальній кількості підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно-правовими формами господарювання кооперативи займають лише 1%. При цьому відмічена тенденція до їх скорочення (табл. 1).

В Україні, із загальної кількості зареєстрованих СОК реально здійснюють господарську діяльність лише 589 одиниць. Із загальної кількості діючих СОК молочарських – 151, з обробітку землі та збирання врожаю – 152, м'ясні – 34, плодоовочеві – 76, зернові – 35 та з надання інших послуг – 141. За видами діяльності 589 діючих СОК розподілились на: переробні – 25, заготівельно-збутові – 149, постачальницькі – 16, з надання інших послуг – 101 та багатофункціональні – 298. Цими кооперативами станом на 2017 р. об'єднано 24,8 тис. осіб, створено на селі 1636 постійних робочих місць, які утримують 21758 голів ВРХ, з яких: 16953 голови корів та 4188 – голів свиней, реалізовано 48,7 тис. т молока, 2,8 тис. т зерна, 0,2 тис. т м'яса, 3,2 тис. т плодоовочевої продукції, сплачено податків та зборів на суму

13981,6 тис грн [9]. За умови діяльності кооперативів на сільських територіях характерним є інвестування коштів у соціальну та виробничу інфраструктуру.

Аналіз основних показників діяльності сільськогосподарських підприємств дозволяє зробити висновки, що у сучасних умовах глобальних викликів більш ефективними є товаровиробники які здатні сформувати достатні земельні та матеріальні ресурси (табл. 2).

Досліджуючи діяльність товаровиробників в аграрному секторі економіки, слід відмітити, що виділяють три підходи до визначення ефективності [3].

1. Відповідно першого – визначають ефективність господарських процесів, які відбуваються на самому підприємстві.

2. Відповідно другого – досліджують ефективність використання окремих ресурсів, які задіяні у виробничий процес.

3. Відповідно третього – оцінюють ефективність та можливість товаровиробника реалізувати вироблену продукцію у задовільний час та за цінами, що покривають витрати виробництва та дозволяють отримати прибуток від діяльності.

Теоретично, за усіма даними показниками кооперативна має переваги над іншими формами організації виробництва. Це підтверджено економічними показниками функціонування кооперативів у США та країнах-членах ЄС. Водночас, в Україні не сформоване інституційне забезпечення, яке сприяло б швидкому розвитку кооперативів та менталітет населення не дозволяє широкомасштабно впроваджувати дану форму організації виробництва. Проте, потрібно на законодавчому та дорадчому рівнях працювати над вирішенням даних проблем. Так, як саме за рахунок кооперативів можливо збалансувати вітчизняну структуру виробництва,

Таблиця 1. Кількість підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно-правовими формами господарювання

Показник	Рік					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	49415	49046	46199	45379	47697	45558
Господарські товариства	8235	8245	7750	7721	8700	6967
Приватні підприємства	4220	4095	3772	3627	3752	3215
Кооперативи	848	809	674	596	738	448
Фермерські господарства	34035	34168	33084	32303	33682	34137
Державні підприємства	296	269	228	241	222	199
Підприємства інших форм господарювання	1781	1460	691	891	603	592
У відсотках до підсумку						
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Господарські товариства	16,7	16,8	16,8	17,0	18,2	15,3
Приватні підприємства	8,5	8,3	8,2	8,0	7,9	7,1
Кооперативи	1,7	1,6	1,4	1,3	1,5	1,0
Фермерські господарства	68,9	69,7	71,6	71,2	70,6	74,9
Державні підприємства	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4
Підприємства інших форм господарювання	3,6	3,0	1,5	2,0	1,3	1,3

Джерело: розраховано за даними [9]

Таблиця 2. Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік					
	2010	2013	2014	2015	2016	2017
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	17320,5	15012,7	21495,9	101996,1	90122,1	78786,1
Підприємства, які одержали прибуток до оподаткування						
у відсотках до загальної кількості	69,8	80,3	84,8	89,0	88,4	86,7
фінансовий результат, млн грн	22152,9	26252,3	51744,1	127609,0	102788,8	92072,7
Підприємства, які одержали збиток до оподаткування						
у відсотках до загальної кількості	30,2	19,7	15,2	11,0	11,6	13,3
фінансовий результат, млн грн	4832,4	11239,6	30248,2	25612,9	12666,7	13286,6
Чистий прибуток (збиток), млн грн	17253,6	14925,7	21413,4	101912,2	89816,3	78457,7
Підприємства, які одержали чистий прибуток						
у відсотках до загальної кількості	69,6	80,3	84,7	88,9	88,4	86,7
фінансовий результат, млн грн	22094,9	26186,6	51668,0	127525,5	102496,1	91764,1
Підприємства, які одержали чистий збиток						
у відсотках до загальної кількості	30,4	19,7	15,3	11,1	11,6	13,3
фінансовий результат, млн грн	4841,3	11260,9	30254,6	25613,3	12679,8	13306,4
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	8,3	9,3	30,4	25,6	18,7
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	11,7	21,4	43,0	33,6	23,5
Кількість найманих працівників, тис. осіб	645,2	579,8	528,9	500,9	513,2	496,1

Джерело: розраховано за даними [9]

розвивати сільські території, залучати інноваційні розробки у сільську місцевість.

Відповідно, дрібні товаровиробники, лише за умови об'єднання, можуть конкурувати на ринку. Враховуючи вищезазначена об'єднання товаровиробників у кооперативи дає їм змогу формувати експортні партії продукції, підвищувати конкурентоспроможність виробництва, залучати інноваційні розробки та конкурувати з аграрними холдингами, які стрімко розвиваються і концентрують значні матеріальні та земельні ресурси.

Слід відмітити, що кооперативний рух досить активно розвивається у країнах Європи та США. Досліджуючи ретроспективу слід відмітити, що кооперативна модель організації фермерів вперше з'явилася на віддалених територіях Австро-Угорської імперії у 1851 р. Спочатку вона була спрямована на надання кредитів фермерським господарствам. Перший кооператив у Сполучених Штатах фактично був спільною компанією зі страхування пожежі. Станом на 2014 рік в Сполучених Штатах було 134 сільськогосподарських кооперативи, які займалися бізнесом щонайменше 100 років. Більшість із найстаріших американських фермерських кооперативів знаходяться в штатах Каліфорнія, Флорида та Айова [10]. За рахунок об'єднання власних виробничих та фінансових спроможностей кооперативи активно розвивають сільські території та вкладають значні кошти у розбудову соціальної та виробничої інфраструктури.

Американські фермерські кооперативи працюють за федеральними законами, які забезпечують захист цих суб'єктів від антимонопольних правил, якщо вони дотримуються певних вимог. В Сполучених Штатах працює понад 2100 таких кооперативів. Чистий прибуток цих кооперативів склав 6,5 мільярдів доларів, які за їх правовою структурою розподіляються серед своїх членів. Характерною є тенденція, що багато фермерів належать більш ніж одному кооперативу.

П'ять найбільших фермерських кооперативів по доходах – CHS, молочні фермери Америки, Land O'Lakes, GROWMARK та Agri Processing Inc. Інші американські фермерські кооперативи з відомими споживчими брэндами включають Ocean Spray (журавлина), Blue Diamond (мигдаль), Американський кристалічний цукор, Tillamook (сир), і SunMaid (родзинки) [1]. Завдяки розвитку кооперативного руху у США вдалося досягнути збалансування між дрібними товаровиробниками та інтегрованим аграрним бізнесом.

Фермерські кооперативи відомі в сільськогосподарських секторах багатьох країн світу за рахунок залучення інноваційних розробок для товаровиробників, формування ними товарних партій продукції, підвищення рівня їх конкурентоспроможності. Так, для прикладу, Креді Агріколь у Франції спочатку був створений як кредитний кооператив, який протягом багатьох років став одним із найбільших банків у світі. Іншими великими сільськогосподарськими кооперативами є Дзен-Нох (Японія), Рабобанк (Нідерланди), Національна асоціація сільськогосподарських кооперативів

(Південна Корея) та Фонтерра (Нова Зеландія) [10]. Приклад даних кооперативів може бути використаний для України, адже наразі вітчизняні дрібні товаровиробники мають значні проблеми з кредитним забезпеченням, оновленням матеріально-технічної бази, реалізацією вирощеної продукції та залученням інноваційних розробок.

Водночас, слід відмітити, що кооперативна ідея може мати позитивні економічні та соціальні результати за умови побудови знизу. Так, дана організаційна структура зробила менший успіх у країнах, що розвиваються, частково через те, що в її ранніх втіленнях вона часто впроваджувалась у сільській місцевості урядовцями, а не органічно розвивалася самими фермерами. Наприклад, перші кооперативи були створені в Індії на початку ХХ століття, щоб звільнити фермерів від необхідності покладатися на високі процентні позики від кредиторів. Створення ширшої сільськогосподарської кооперації вважалося важливим компонентом національного плану розвитку, оголошеного центральним урядом Індії [10].

Принцип зверху донизу був прийнятий щодо сільськогосподарських кооперативів у багатьох країнах Африки на південь від Сахари після того, як вони сягнули незалежності в середині 20 століття. Відсутність прямої участі в управлінні членами фермерів знизила ефективність кооперативів. У багатьох випадках це рішення призвело до недовіри та скептицизму щодо того, чий інтерес фактично служили кооперативи. Тим не менш, кооперативна модель досягла певних реальних успіхів у країнах, що розвиваються, за останні кілька десятиліть, коли фермери безпосередньо керували своєю організацією.

Висновки. Сільськогосподарські кооперативи дозволяють виробникам реалізувати економічні вигоди, які вони не могли досягти самостійно. Групи товаровиробників покращують свою ринкову спроможність на ринку, зменшують витрати, об'єднуючи капітал та ресурси через кооперативні підприємства, і роблять дорогі послуги, такі як маркетинг. Через кооперативи фермери можуть досягти економії на масштабі шляхом зменшення одиничних витрат на матеріали та послуги, що дозволить фермерам зосередити увагу на виробництві товарів, а не на пошуку покупців та постачальників. Кооперативи також дозволяють фермерам покращити якість продукції та послуг, зменшити ризики, вирішувати спільні проблеми, розвивати нові ринкові можливості або розширювати існуючі ринки.

Об'єднання товаровиробників у кооперативи дає їм змогу формувати експортні партії продукції, підвищувати конкурентоспроможність виробництва, залучати інноваційні розробки та конкурувати з аграрними холдингами, які стрімко розвиваються та концентрують значні земельні ресурси. Зарубіжний досвід переконливо свідчить що саме сільськогосподарська кооперація здатна залучити інноваційні розробки на сільські території та вирішити наявні економічні, екологічні та соціальні проблеми сільської місцевості.

1. Балабан П. Ю., Соколова А. М. Національний кооперативний рух в економіці ринкового типу: монографія. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2012. 225 с.
2. Болгарова Н. К., Паневник Т. М. Історичний досвід та сучасні аспекти розвитку кооперації в АПК. Вісник Хмельниць. нац. ун-ту. 2009. Т. 1. № 6. С. 274–279.
3. Горбонос Ф. В., Павленчик Н. Ф. Реструктуризація економічного простору сільської територіальної одиниці як підґрунтя розвитку кооперації. Кооперативні читання: зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф., (м. Житомир, 4–6 квіт. 2013 р.). Житомир: Вид-во «Житомир. нац. агроекол. ун-т», 2013.
4. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки. URL: <http://minagro.gov.ua/themes/garland/pdf/7.2.%20Basic%20material> (дата звернення: 17.03.2018).
5. Зіновчук В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу: 2-е вид.; доп. і перероб. Київ: Логос, 2001. 380 с.
6. Кучерява К. Я. Концептуальні підходи до здійснення державного впливу на розвиток кооперативного руху в аграрному секторі: досвід країн Європи. Держава та регіони. Запоріжжя, 2016. Вип. 3. С. 117–129.
7. Теорія та практика державного управління. Харків, 2014. Вип. 1 (44). С. 147–156.
8. Кучерява К. Я. Концептуальні підходи до здійснення державного впливу на розвиток кооперативного руху в аграрному секторі: досвід країн Європи. Держава та регіони. Запоріжжя, 2016. Вип. 3. С. 117–129.
9. Статистика України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 17.03.2018).
10. Ушкаренко Ю. Сільськогосподарська кооперація в еволюційному вимірі: монографія. Херсон: Айлант, 2009. 404 с.

E-mail: likalachevska@gmail.com